

A munka erkölcsi tartalmáról

Problémánk vizsgálatánál induljunk ki abból a megállapításból, amit a legkülönbözőbb etikai elméletek elismernek, s ami annyira köztudott, hogy szinte nem is szorul tudományos bizonyításra: az erkölcs az emberek tevékenységét és együttélését szabályozza. A marxista gondolkodás az erkölcsről szólva is hangsúlyozza a társadalmi értelemben vett objektivitást és az evilágiságot. Azt ugyanis, hogy az erkölcs nem valaminő emberi viszonyokon kívül eső társadalomfeletti tényező terméke, hanem az együttélés valóságos szükségleteiből született és formálódott újra. Minden történelmileg adott emberi közösség fennmaradásának és működésének egyik fontos feltétele tagjainak többé-kevésbé egybehangolt tevékenysége. Az együttes tevékenység nem nélkülözhetette a szellemi megokolást, az emberi tettek és tulajdonságok értékelő megkülönböztetését. Minden társadalom, minden osztály vagy réteg kitermelte a maga követelményrendjét, mely együtt és egyszerre a valóságos szükségletek eszmei párlata, a cselekvés irányítója, külső és belső mércéje. A társadalmi csoportok és az egyén éppen a követelményrend alapján indokolják célkitűzéseiket, cselekedeteiknek tartalmát, ehhez igazodva választanak konkrét lehetőségeik között, és a tevékenység következményét az elfogadott értékrend alapján mérlegetlik.

A követelményrend kibontakozása és működése szemelláthatóvá teszi, hogy az erkölcs nemcsak egyszerűen tudati tényező, nem is a belső lelki világ tulajdona, hanem társadalmi viszonyainkban megnyilvánuló valóság.

Az emberek a társadalomban sokféle viszonyba lépnek egymással. E viszonyok közül a legfontosabbak a gazdaságiak. Ezek határozzák meg végső soron a többi társadalmi viszony jellegét is. Az erkölcsi viszonyok megkülönböztető sajátossága, hogy tulajdonképpen nem is viszonyok, hanem viszonymozzanatok. Marx kifejezésével élve az erkölcs *immans* jelenség, minden emberi kapcsolatban benne rejlük: a munkatevékenységtől a legelvontabbnak tűnő szellemi tevékenységi formákig. Könnyű belátni, hogy nem beszélhetünk külön erkölcsi cselekvésről, hanem olyanról, amelynek konkrét tartalma mellett még erkölcsi sajátosságai is vannak. Erkölcsi megfontolásaink sem önálló célként jelennek meg, hanem mint valamilyen másra irányuló cselekvés szükségszerű mozzanatai. Bármely tevékenység, mondjuk a munkafeladat elvégzése, erkölcsileg közömbös lenne, ha nem fejezné ki — az önmagunkhoz való viszonyunkon túl — az emberek közötti kapcsolatok jellegét is. A cselekvés morális tartalma, a társadalom kialakította követelményrend és az azt részletező magatartás-szabályok segítségével mérhetők. Értéktételeink mindig az összefüggést veszik célba, nevezetesen azt, hogy a tevékenység tartalma megfelel-e a társadalmi elvárásoknak vagy ellentétes-e velük, ha pedig ellentétes, milyen mélyebb társadalmi — vagy egyéni — okok magyarázzák a feszültséget. Így a cselekvés erkölcsi tartalmában — közvetve vagy közvetlenül — kifejeződik az egyén és társadalom, még pontosabban az egyéni és társadalmi érdek viszonya. Ez az összefüggés a társadalmi fejlődés adott szintjének terméke, mindig az alapvető társadalmi viszonyok lényege indokolja, hogy az egyéni és a társadalmi érdekek ellentétes irányban mozognak-e, vagy közelednek-e egymáshoz. A követelményrend mindig a társadalmi érdekből fakadó értékek alapján állítja fel elvárásait az egyénekkal szemben.

Az együttélés szabályozása nem az erkölcs kizárólagos feladata. Vannak szokásaink és társadalmi beidegződéseink, melyeknek erkölcsi töltése elenyésző. Ezen-

kívül az osztálytársadalmakkal kialakult jog szintén az együttélést hivatott szabályozni. Az erkölcs sajátossága ebben az értelemben az, hogy az emberi tevékenységet és magatartást belső közvetítők alapján is szabályozza. A társadalmilag kialakult elvárások belsővé alakulása az erkölcs érvényesülésének feltétele is. E folyamat mélysége és szélessége megint csak a társadalmi értékrend tartalmától függ.

Mindezeket azért hangsúlyoznám, hogy feloldjuk a tudatunkban kísértő látzatellentmondást. Kétségtelen ugyanis, hogy az erkölcs az egyének cselekedeteiben, magatartásában és értékítéleteiben valósul meg. Az is természetes, hogy az egyén erkölcsi okossága, választási készsége, felelősségérzete, erkölcsi ítélőképesége összefügg a jellemerővel és a személyiség sajátosságaival, ám mindez — még a cselekedeteinkben gyakran spontánul megnyilvánuló erkölcsi érzék is — végső soron a társadalmi környezet függvénye.

A szocialista erkölcstannak bonyolult kettős mozgást kell elemeznie: a valóságos együttélés szükségleteinek normává fogalmazódását és a norma valósággá válását a gyakorlatban. Az erkölcs — mint említettem — a valóságból fakad, s egyidejűleg túl is mutat a valóságon, így sajátos feszültséget rejt magában: eszményekké, elvekké, követelményekké alakítja a társadalomban már kialakult szükségleteket, másrészt általánosítja a még csak lehetőségként megmutatkozó jelenségeket. Az erkölcstannal foglalkozó ezt úgy mondaná, hogy a követelményrend magába ötvözi azt is, ami „van“, és azt is, aminek „kell lennie“.

A szocialista erkölcsi tudat fejlődésében az utóbbinak, a „kellőnek“ — pontosabban a valós tendenciák tudatosításának — nagy a jelentősége. Mindez szervesen összefügg a szocialista társadalom kialakulásának sajátosságaival. Minden korábbi társadalom az emberi tevékenység, az osztályok harcának és összeütközésének folyamatában jött létre. Az emberek utólag tudatosították azokat a viszonyokat, amelyeket maguk formáltak. A szocialista rendszert *építjük*: viszonyai tudatos alkotómunka eredményeként valósulnak meg. Az erkölcsi szféra sem egyszerűen az ösztönös fejlődés következtében alakult ki. Éppen ezért a szocialista erkölcs követelményrendszere a fejlődés általános és konkrét törvényeinek ismeretében akkor is körvonalazható, amikor a szocialista erkölcsi viszonyok és magatartásformák csak részlegesen létezöek.

Az erkölcs bonyolultsága többrétűségében is megmutatkozik. Bár rétegei feltehetőleg és kölcsönösen befolyásolják egymást, kialakulásuk ritmusa mégsem azonos. Még az arányos fejlődés esetében is, a különböző összetevők fejlődésében lehetséges az eltolódás. A normák kikristályosodásának üteme általában gyorsabb, mint a szabályok beidegződésének folyamata, egyéni, belső meggyöződésé alakulása.

A fent jelzettek és az a tény, hogy az emberi kapcsolatok ma egyre sokoldalúbbá válnak, napirendre tűzték az emberi magatartás és együttműködés legfőbb alapelveinek tisztázását. Ezt a feladatot végezte el — hazánk feltételei között — a Román Kommunista Párt. *A kommunisták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak törvénykönyve*, az erkölcsi alapelvek és követelmények e rendszere a mozgó, eleven valóságot tükrözi. A szabályok és elvek eme rendszere nem egyszerűen leíró jellegű, nem a valóság pusztja újrafogalmazása, hanem a ma jegyében túllép a jelenen, s a jövő felé mutató magatartásmintákban az együttes tevékenység szükségleteit fogalmazza meg. A törvénykönyv a szocialista személyiség felelősségérzetén alapul, hiszen az alapelvek megvalósítása, a konkrét helyzet konkrét elemzése a cselekvő egyén és a megítélő közös feladata.

A szocialista erkölcs e tudatosan kidolgozott követelményrendjében különös hangsúlyt kapott a munkaerkölcs kérdése, az „emberrel emberért“ elv legerősebb kifejezője.

Korunkban számos vonatkozásban vitatják a munka gyakorlati és elméleti problémáit. Hazai és nemzetközi méretekben kutatják a munka értékét és erkölcsformáló hatását. Ennek kapcsán vetődött fel az a kérdés, hogy „szükséglet-e a munka?“, ami kiegészül azzal a kifejezetten erkölcsi tartalmú problémával: „Hogyan válhat e tevékenység életszükségletté?“

Marx szerint a munka az ember létrehozója, a társadalmi fejlődés alapja, az emberi lényeg megvalósulása, az emberi összetevékenység meghatározó eleme.

A munka szükségletvoltáról ennek alapján kétféle értelemben beszélünk.

Az első értelemben a munka *létszükséglet* — az emberi társadalom és az egyén létehez nélkülözhetetlen anyagi javak termelésének és szellemi értékek alkotásának szüksége.

A második értelemben a munka *életszükséglet*, vagyis tudatosult emberi igény, amely magára a munkavégzésre vonatkozik. Úgy is megfogalmazhatnók, hogy az ember óhaja a munkában való tevékeny részvételre.

A két értelmezés elválasztása természetesen mesterkéltné, és sohasem lehet feltétlen, mivel egyazon valóságfolyamat két oldaláról van szó. Etikai szempontból viszont minket a második vonatkozás érdekel. A munkai igény ebben a megvilágításban a legemberibb szükséglet.

Az, hogy az ember *dolgozik*, az, hogy *milyen munkát* végez, az, hogy *milyen körülmények* között teszi ezt, mind hatással van rá mint egész emberre, s így természetesen erkölcsiségére is.

Már az a tény, hogy az ember dolgozik, elvonatkoztatva a munkafolyamat jellegétől és körülményeitől, önmagában is hat az erkölcsre. Egyszerű és közismert dologra utalok, amely nálunk nevelési elvvé vált, arra, hogy aki fáradtsággal dolgozik, az meg tudja becsülni az emberi munka termékeit. Ugyanilyen egyszerű, mindenki által ismert erkölcsi hatása a munkavégzés tényének, hogy az alkotásvágy és a munka okozta kielégülés határt szab az egyén belső erkölcsi széthullásának.

A munkaszükségletet ezek az egyszerű tények is alátámasztják, szemmel láthatóvá teszik, bár kétségtelen, hogy módosulása és hatásfoka elválaszthatatlan az alapvető társadalmi viszonyok rendszerétől.

Igy az osztálytársadalmak sajátos ellentmondást hoztak létre: az embernek azt a tevékenységét, mellyel az egész társadalmat fenntartja, melyben önmagát megvalósítja, nem autonóm tettként hajtja végre. Kényszer hatására, a gazdasági vagy gazdaságon kívüli kényszerítő erők nyomására végzi.

A munka kényszere nem azonos természeti determináltságával. A társadalom természeti meghatározottsága már maga is munkára kényszerít: az ember saját maga és a természet közötti anyagcsere-folyamatban előteremti a létfenntartáshoz szükséges javakat. Ebben az értelemben a munka mindig kényszer, a kizsákmányolástól megszabadult társadalmakban is. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy — Marx szerint — már ebben a determináltságban is benne rejlik az emberi szabadság lehetősége. A munka jellege, „a természeti korlátok visszaszorításának“ foka a cselekvési lehetőségek legáltalánosabb körvonalait adja. A természet az ember szervesen teste, s minél kiterjedtebb megmunkált, „mesterséges“ természete, annál gazdagabb cselekvési lehetősége. Az emberiség a természeti szükségyszerűséget — anélkül, hogy annak objektív lényegét megszüntetné — mindig újra és növekvő mértékben saját szabadságává változtatja, még akkor is, ha nem ismeri fel ezt aényt, vagy nincs egészen tudatában.

A munkának a szó szoros értelmében vett kényszere társadalmi meghatározottságú. A természeti determináltságra a kizsákmányolás többletkényszerrel épít, amely a munka elidegenedését idézi elő. Ebben a vonatkozásban az alapvető emberi tevékenység csak egyéb szükségletek kielégítése céljából válik szükségletté,

puszta eszközzé silányul. A munka eszközjellegét fokozza az is, hogy mások érdekében, mások céljának elérésére, másoktól kényszerítve végzi az ember.

Az osztálytársadalmakban általánossá vált a legnagyobb emberi egyoldalúság szülője: a fizikai és szellemi munka közötti antagonizmus. A munka embermegvalósító lényege — a célkitűzés és a kitűzött cél gyakorlati megvalósítása sajátos eszközökkel. A szellemi és fizikai munka közötti szakadék a célelképzelés kialakítását elválasztja a cél megvalósításától. S ezzel a munkát humanizáló tartalmának egyik lényeges vonásától fosztja meg. A célkitűző tervező, aki nem képes célját végrehajtani, s a cselekvő, aki nem érti tevékenysége lényegét. Mindkét szélsőség az emberi egyoldalúság megtestesítője.

Mindezek következménye, hogy a munka és az élet, a munka és az élvezet elválik egymástól. A munka eszközszerupe feltétlenné válik, belső szükségességét háttérbe szorítja a külső kényszer.

A munka csak olyan körülmények között válhat az élettartalmak legfőbb „termelőjévé“, ahol átalakulnak a munka társadalmi feltételei, és megváltozik magának a munkának a céltartalma, ahogy mondani szoktuk — jellege.

A munka elidegenedésének megszüntetése a magántulajdon megszüntetésével és a szocialista társadalom kialakulásával kezdődik. E történelmi folyamat eredménye nálunk a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósulása.

E fejlődési szakasz eredményeit is rögzíti a szocialista erkölcs törvénykönyve. A kommunista munkaerkölcs — e követelményrend szerves része — azt teszi tehát követelménnyé, aminek lehetőségei megvannak a munka társadalmi feltételeinek megváltozásában. Erkölcsi elvárásai nem az objektív fejlődéstől elszakadt moralista álmódosások a munkaszeretetről, áldozatkészségről, hanem a munka mindenoldalú — objektív és szubjektív — fejlődéstendenciáiban rejlenek. Ebből következik az is, hogy ezek a normák a fejlődés során megvalósíthatóak.

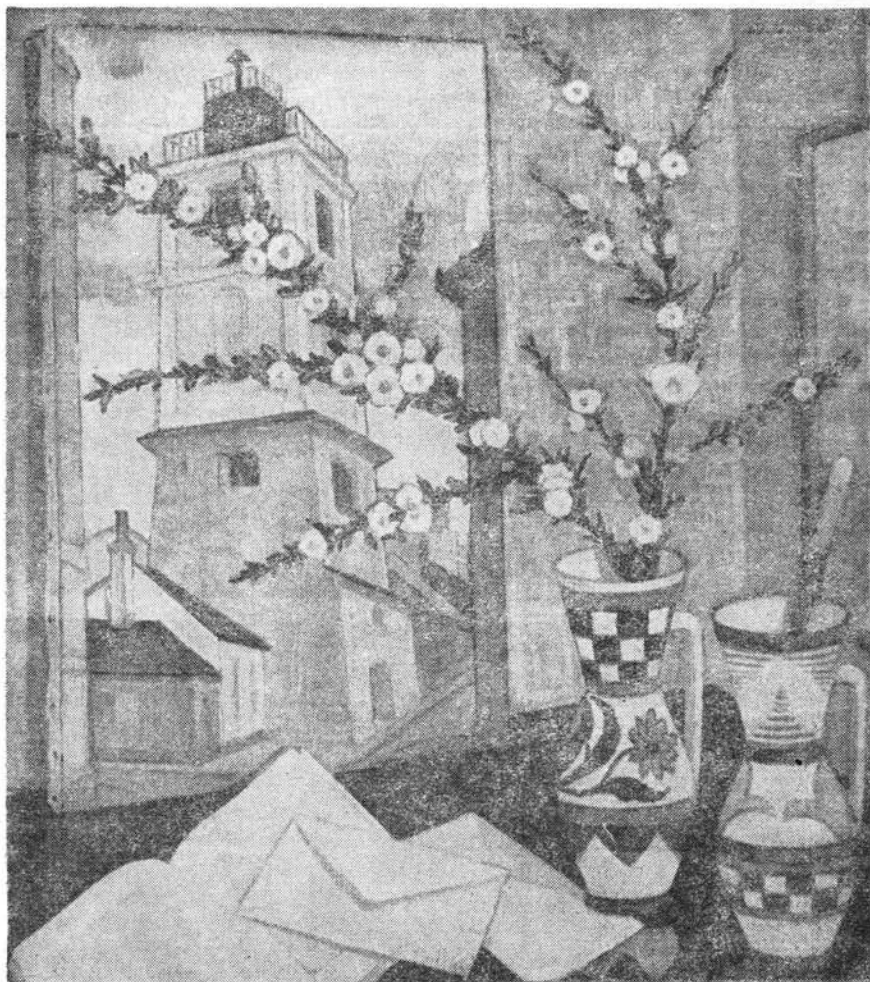
Szóljunk még néhány szót a munka erkölcsi ösztönzőiről.

Az osztálytársadalmi célok tudatos felismerése és a belső egyéni céllal való azonosulása jelentené a munka egyik legfontosabb erkölcsi ösztönzését. A kettő közötti kapcsolat erősítője a szocialista elosztás és az ebből következő anyagi érdekelttség elve. Az anyagi érdekelttség nem csupán a személyes érdek érvényesítésének az emeltyűje a szocializmus körülményei között, hanem olyan tényező, amely egyúttal eszközt jelent a fegyelmezett, a társadalmi célokat közvetlenül szolgáló munka ösztönzésére, s a harc eszköze is a munkafegyelem lazítóival szemben. Az anyagi érdekelttség tehát nem zavarja, hanem egyenesen elősegíti a szocialista céltartalmú munka kialakítását.

Az anyagi érdekelttség azonban nem foghatja át a munka minden vonatkozását. A munkafolyamatnak vannak olyan mozzanatai is, ahol a közvéleménynek, a lelkiismeretnek és az önbecsülésnek nagyobb a szerepe. A munka ilyen jellegű tényezőiben közvetlenebbül jut kifejezésre az osztálytársadalmi célok belsővé — egyéni céllá válása. Egyben jelzései ezek a munka életcélá, életszükségletté alakulásának is. Amennyiben az ember tudatosan felülemelkedhet munkájának közvetlenül személyes értékeket termelő jellegén, és amilyen arányban a *társadalmi hasznosság* és megbecsülés szolgál tevékenységének céljául, annyiban beszélhetünk munkájának erkölcsi értékéről. Hangsúlyoznám, hogy a munka erkölcsi és anyagi ösztönzői között egység van, mert mindkettő a társadalmi célok és a társadalmilag elismert alkotó megvalósítását segíti elő. De kétségtelenül különbség is van közöttük, mivel az erkölcsi mozzanat nem foglalja magába a közvetlenül személyes anyagi juttatásokra vonatkozó számítást. Az erkölcsi ösztönzők lehetővé teszik, hogy az ember saját belátása, lelkiismerete, önbecsülése alapján megértse és elfogadja a vele szemben támasztott igényeket, és a felismert, elfogadott általános célkitűzésekért tehetsége latbavetésével dolgozzék. Ez esetben te-

hát megteremtődik a társadalmilag ésszerű és a szubjektív morál szép harmóniája, s ezen a szinten a munka már úgy jelentkezik, mint az emberi élet legfőbb értéke, tudatosult belső szükséglet, és ennek megfelelően erkölcsi értékeink egyik mércéje.

Olyan jelenségről szóltam, amelyik nem máról holnapra valósul meg, meglehetősen hosszú a kifutási ideje, és csak közösségekben megvalósuló és fokozatosan elmélyülő folyamat eredménye lehet. A munkának mint a legemberibb szükségletnek a kibontakozása együtt és egyszerre társadalomalakítás és önépítés, mert elősegíti a szükségszerűség és szabadság feszültségének feloldását, megteremti a kommunista embertípus kialakulásának feltételeit. Arról a személyiségről van szó, amely már nemcsak emberszabásúan, hanem emberhez méltóan tud élni.

Fülöp Antal Andor: Virágzó ág — 1974